

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ І МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ**

Кваліфікаційна робота

**СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ
ПРОБЛЕМАТИКИ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 10 КЛАСІ**

Галузь знань 01 «Освіта / Педагогіка»
Спеціальність 014 «Середня освіта. Історія та громадянська освіта»

Влощинський Валерій,
здобувач освітнього ступеня «магістр»

Шеретюк Валерій,
науковий керівник
кандидат історичних наук, доцент

Рівне – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. Теоретико-методичні аспекти викладання шкільного курсу історії України в старшій школі	9
1.1. Сучасні підходи до викладання проблематики Другої світової війни як дидактична категорія	9
1.2. Джерельна та нормативно-правова основа дослідження	22
Розділ 2. Освітні компетентності як педагогічна категорія розвитку особистості учня	30
2.1. Сучасний урок історії в контексті компетентнісного навчання	30
2.2. Формування національної свідомості старшокласників на уроках історії України	39
Розділ 3. Практичні аспекти формування пізнавальних навичок учнів під час вивчення Другої світової війни на уроках історії України	47
3.1. Методичне забезпечення організації навчальної діяльності під час вивчення історії Другої світової війни в 10 класі	47
3.2. Сучасні методи розвитку навчальних здібностей учнів на уроках історії	59
Розділ 4. Впровадження результатів дослідження щодо викладання тематики Другої світової війни в шкільному курсі історії України 10 класу	67
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	84
ДОДАТКИ	95

АНОТАЦІЯ

Влощинський В. Сучасні підходи до викладання проблематики Другої світової війни в шкільному курсі історії України у 10 класі

У кваліфікаційній роботі, на основі ґрунтовного аналізу сукупності джерел та науково-педагогічної літератури з обраної теми, здійснено дослідження теоретико-методичних засад викладання шкільного курсу історії України в 10 класах ЗЗСО. Визначено сучасні підходи до навчання теми Другої світової війни у курсі історії України для 10 класу. Окреслено специфіку викладання історії Другої світової війни в старшій школі як наукової та дидактичної проблеми.

Визначено педагогічні підходи до викладання тематики Другої світової війни на уроках історії України. Охарактеризовано значення компетентнісного підходу у формуванні успішної особистості учня. Наголошено щодо важливості формування національної свідомості старшокласників на уроках історії України в контексті вивчення історії Другої світової війни. Висвітлено практичні особливості формування пізнавальних навичок школярів під час вивчення тем Другої світової війни на уроках історії України. Зокрема, проаналізовано методичне забезпечення організації освітнього процесу. Доповнено сучасні методи розвитку пізнавальних навичок учнів. Розкрито мету та завдання дослідження, проаналізовано етапи його реалізації, а також представлено результати впровадження отриманих напрацювань у навчальний процес.

Впровадження компетентнісного підходу до викладання тематики Другої світової війни сприяє формуванню у старшокласників історичної компетентності, критичного мислення, громадянської позиції та національної свідомості. Використання комплексного методичного забезпечення та дидактичних матеріалів дозволяє реалізувати освітні цілі курсу «Історія України» в 10 класі та забезпечити формування у школярів цілісного та багатостороннього уявлення про одну з найважливіших сторінок національної та світової історії.

Ключові слова: освіта; методи навчання; історія України; учні старшої школи; Друга світова війна; шкільний курс історії.

ANNOTATION

Vloshchynskyi V. Modern approaches to teaching the issues of the Second World War in the school history course of Ukraine in the 10th grade

In the qualification work, based on a thorough analysis of the set of sources and scientific and pedagogical literature on the selected topic, a study of the theoretical and methodological principles of teaching the school course of the history of Ukraine in 10 grades of the school was carried out. Modern approaches to teaching the topic of World War II in the course of the history of Ukraine for grade 10 were identified. The specifics of teaching the history of World War II in high school as a scientific and didactic problem were outlined. Didactic approaches to teaching the topic of World War II in the lessons of the history of Ukraine were identified. The importance of the competency-based approach in the formation of a successful personality of a student was characterized. The importance of forming the national consciousness of high school students in the lessons of the history of Ukraine in the context of studying the history of World War II was emphasized. The practical features of the formation of cognitive skills of schoolchildren during the study of World War II in the lessons of the history of Ukraine were highlighted. In particular, the methodological support for the organization of the educational process during the study of World War II in grade 10 was analyzed. Modern methods of developing students' cognitive skills are supplemented. The purpose and objectives of the study are disclosed, the stages of its implementation are analyzed, and the results of implementing the obtained developments into the educational process are presented.

The introduction of a competency-based approach to teaching the subject of World War II contributes to the formation of critical thinking, historical competence, civic position and national consciousness in high school students. The use of comprehensive methodological support and didactic materials allows realizing the educational goals of the course "History of Ukraine" in grade 10 and ensuring the formation of a holistic and multidimensional understanding of one of the most important pages of national and world history in schoolchildren.

Key words: education; teaching methods; history of Ukraine; high school students; World War II; school history course.

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах реформування української освіти особливої уваги набуває формування компетентної, свідомої та активної особистості, здатної критично осмислювати історичне минуле. Вивчення проблематики Другої світової війни в шкільному курсі історії України є важливим чинником становлення національної самосвідомості, патріотизму та громадянської відповідальності учнів.

Вивчення історії Другої світової війни має не лише пізнавальне, а й виховне значення, адже події цього періоду безпосередньо вплинули на долю українського народу та його місце у світовій історії. Разом із тим, практика викладання цієї тематики потребує постійного оновлення, зокрема в напрямі впровадження компетентнісного підходу, застосування сучасних методів і технологій навчання, що активізують пізнавальну діяльність школярів. Освітній процес має не лише передавати історичні знання, а й формувати навички аналізу, критичного мислення, співвіднесення минулого із сучасністю.

Питання українського виміру цієї війни, національно-визвольного руху, участі українців у різних арміях та трагедії цивільного населення часто залишаються складними для сприйняття школярами без належного методичного забезпечення. Тому вивчення шляхів удосконалення навчального процесу, аналіз методичних підходів і педагогічних засобів, що підвищують ефективність уроків історії, є надзвичайно актуальним. Отримані результати сприятимуть підвищенню якості історичної освіти та розвитку особистості старшокласника в контексті компетентнісного навчання.

Обрана тема має теоретичне й практичне значення, оскільки результати дослідження сприятимуть удосконаленню методики викладання історії України, зокрема тематики Другої світової війни, підвищенню рівня пізнавальної активності учнів, а також формуванню ціннісних орієнтацій і національної самосвідомості старшокласників.

Об’єкт дослідження – сучасні підходи до викладання проблематики Другої світової війни в курсі шкільної історії України у 10 класах ЗЗСО.

Предмет дослідження – особливості навчання тематики Другої світової війни у шкільному курсі історії України старшої школи як наукова і дидактична проблема.

Мета дослідження. На основі ґрунтовного аналізу науково-методичної літератури та комплексу джерел з обраної теми дослідити специфіку викладання історії Другої світової війни в курсі шкільної історії України. Проаналізувати методи й засоби навчання, спрямовані на підвищення ефективності формування навичок активної пізнавальної діяльності учнів 10 класу на уроках історії України.

Для досягнення поставленої мети визначені наступні **завдання**:

- дослідити сучасні наукові інтерпретації українського погляду в контексті історії Другої світової війни;
- охарактеризувати особливості викладання історії Другої світової війни в старшій школі як наукову і дидактичну проблему.
- дослідити структуру сучасного уроку історії в контексті компетентнісного навчання як педагогічну категорію розвитку особистості учня;
- проаналізувати методичне забезпечення організації навчальної діяльності під час вивчення тем присвячених Другій світовій війні в 10 класах ЗЗСО;
- проаналізувати формування національної свідомості старшокласників на уроках історії України в контексті вивчення історії Другої світової війни;
- доповнити особливості використання сучасних методів навчання, що підвищують ефективність формування навичок активної діяльності старшокласників на уроках присвячених тематиці Другої світової війни;
- Розкрити мету та завдання дослідження, етапи його реалізації, представити результати впровадження отриманих напрацювань у навчальний процес.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загально-наукових, психолого-педагогічних і методичних підходів, що забезпечують цілісне вивчення процесу викладання історії Другої світової війни у шкільному

курсі історії України. Дослідження ґрунтується на положеннях сучасної педагогічної науки, зокрема принципах: гуманізації та демократизації освіти, компетентнісному підході, аксіологічному підході, діяльнісному підході та історико-науковому підході. У ході роботи використано наступні методи дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація науково-методичної літератури та джерел); порівняльно-історичний (для виявлення особливостей висвітлення подій Другої світової війни у шкільних курсах різних періодів); структурно-функціональний (для визначення ролі та місця тематики війни у змісті навчальних програм); педагогічне спостереження та аналіз уроків історії (з метою вивчення ефективності методів і засобів навчання); узагальнення педагогічного досвіду (для визначення найбільш результативних підходів до формування активної навчальної діяльності старшокласників).

Наукова новизна передбачає постановку та розробку актуальної проблеми, яка не дістала всестороннього висвітлення в методичній літературі.

В ході цього дослідження були:

- проаналізовані сучасні підходи до викладання проблематики Другої світової війни на уроках історії України через призму освітнього процесу та підручникотворення;
- досліджено сучасні наукові інтерпретації щодо компетентнісного підходу в процесі навчання історії, а також його впливу на активізацію пізнавальної діяльності школярів та формування історичної предметної компетентності;
- доповнено методологічні підходи до проблеми дослідження ефективності методів навчання на уроках історії України та розроблені практичні рекомендації щодо їх впровадження в навчальний процес;
- висвітлено методичне забезпечення організації навчальної діяльності щодо вивчення Другої світової війни у 10 класах закладів загальної середньої освіти. Уточнено та доповнено напрями використання інноваційних освітніх технологій, спрямованих на розвиток пізнавальних умінь і навичок учнів;
- Показано мету та завдання дослідження, етапи його реалізації, представлено результати впровадження отриманих напрацювань у навчальний процес

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені у дослідженні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані у практиці викладання історії України в закладах загальної середньої освіти. Матеріали роботи сприяють удосконаленню методики викладання тем, присвячених подіям Другої світової війни, з урахуванням компетентнісного підходу та сучасних педагогічних технологій. Результати дослідження можуть бути застосовані під час підготовки вчителів історії, у процесі проведення методичних семінарів, тренінгів, засідань шкільних методичних об'єднань, а також при створенні навчально-методичних матеріалів та розробці конспектів уроків. Таким чином, результати магістерського дослідження мають практичну цінність для вчителів історії, методистів, здобувачів педагогічної освіти та можуть бути використані у подальших науково-методичних розвідках з проблем викладання історії України.

Апробація результатів дослідження та основних науково-теоретичних положень:

- XIV Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (21 листопада 2024 р. Рівне, РДГУ). Тема виступу: «Сучасні підходи до викладання проблематики другої світової війни в шкільному курсі історії України у 10 класі»;
- XXI Міжнародна науково-практична конференція «Національна ідентичність крізь призму сучасних катаклізмів: історико-культурний контекст» (20-21 листопада 2025 р. м. Рівне, РДГУ). Тема виступу: «Формування пізнавальних вмінь учнів під час вивчення Другої світової війни на уроках історії України»;
- Стаття «Формування пізнавальних вмінь учнів під час вивчення Другої світової війни на уроках історії України» подана до друку у науковий збірник «Волинський часопис» Рівне, РДГУ. №1. 2025 р.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, що поділяються на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків.

Розділ 1. Теоретико-методичні аспекти викладання шкільного курсу історії України в старшій школі

1.1. Сучасні підходи до викладання проблематики Другої світової війни як дидактична категорія

Сучасний стан розвитку української історичної та педагогічної науки відкриває нові можливості для всебічного вивчення тих аспектів соціально-економічного, політичного й культурного життя українського народу, які раніше залишалися під заборонаю або замовчувалися. Такі умови стали реальністю завдяки формуванню правової бази, що офіційно засуджує тоталітарні режими нацистського та комуністичного зразка, а також сприяє розсекреченню й відкриттю архівних матеріалів, недоступних попереднім поколінням дослідників. Водночас сучасний науковий простір забезпечує можливість комплексного використання новітніх методологічних підходів, міждисциплінарних методів і залучення наукових здобутків зарубіжних учених, що значно розширює горизонти історико-педагогічних досліджень та підвищує їх наукову обґрунтованість.

Проблема викладання історії Другої світової війни у шкільному курсі історії України є предметом уваги як істориків, так і педагогів-методистів. Упродовж останніх десятиліть ця тематика зазнала суттєвих змін, що пов'язано з переосмисленням історичного минулого, утвердженням національної парадигми історичної освіти та запровадженням компетентнісного підходу в навчанні.

Наукові дослідження у цій сфері можна умовно поділити на кілька напрямів. Перший пов'язаний із історіографічним осмисленням подій Другої світової війни та формуванням українського бачення війни (праці В. Смолія, Я. Дашкевича, В. Сергійчука, С. Кульчицького, І. Патриляка, О. Лисенка, Р. Подкура та ін.). Ці автори заклали наукові основи об'єктивного висвітлення подій війни, відмовившись від радянських ідеологічних стереотипів.

Другий напрям охоплює педагогічні й методичні аспекти викладання історії у школі, зокрема проблеми формування історичного мислення, громадянських і патріотичних цінностей учнів. Ці питання розглядали у своїх працях О. Пометун, І. Рябошапка, Л. Пироженко, О. Струкевич, Н. Гупан, Л. Буряк, Т. Ладиченко та інші.

Попри наявність значної кількості праць, проблема залишається недостатньо розробленою у частині практичного застосування новітніх методик під час вивчення теми Другої світової війни у 10-х класах. Потребують подальшого дослідження питання добору навчального матеріалу, поєднання історичної достовірності з педагогічною доцільністю, а також формування в учнів умінь самостійного аналізу історичних джерел.

Аналіз радянської історіографії свідчить, що проблематика висвітлення подій Другої світової війни була повністю заідеологізованою та розглядалася крізь призму комуністичної доктрини. Історичні дослідження цього періоду здійснювалися в межах жорстких ідеологічних рамок, що зумовлювало однобічне трактування фактів і подій, а також ігнорування національного виміру історичного процесу. Радянські історики та педагоги, керуючись партійно-класовим підходом, зосереджували увагу на концептах «Великої Вітчизняної війни» та «великої Перемоги радянського народу», які стали центральними елементами радянської політики пам'яті.

Унаслідок цього значні пласти історичної дійсності залишалися поза науковим аналізом або свідомо викривлювалися, що сприяло формуванню численних історичних міфів, частина з яких зберігається у суспільній свідомості донині. Особливо жорсткі ідеологічні заборони стосувалися дослідження діяльності українських національних сил, насамперед Організації українських націоналістів та Української повстанської армії, які таврувалися як «ворожі» та «антирадянські».

Основна мета радянської історіографії та шкільного навчання полягала у підкресленні єдності й могутності Радянського Союзу, а також утвердженні керівної ролі ВКП(б). Будь-які спроби запропонувати альтернативне бачення історичних подій або критично осмислити тогочасні події розцінювалися як

прояв «ворожої ідеології» та переслідувалися. Таким чином, радянська інтерпретація історії Другої світової війни мала виразно пропагандистський характер і не відповідала принципам наукової об'єктивності. Типовими представниками радянської історіографії є: І. Білодід [25]; Ю. Сливка [29]; М. Грищенко [36]; О. Зубань [47] та інші.

Отже, визначальною рисою радянської історичної науки було підкреслення переваг соціалістичного ладу та його утвердження в суспільстві засобами пропаганди, освіти й культури. У більшості історичних та педагогічних праць того часу домінував ідеологічний підхід, що зумовлював упереджене й однобоке трактування подій. Особливо тенденційно висвітлювалася тема Другої світової війни, яка подавалася виключно крізь призму радянського міфу про «Велику Вітчизняну війну».

В умовах суспільного запиту на історичну правду особливої актуальності набули праці, присвячені українському чиннику в подіях Другої світової війни. У них висвітлюються питання діяльності українського визвольного руху, трагічних наслідків окупаційних режимів, проблем Голокосту, злочинів нацистського й комуністичного тоталітаризмів, а також їхнього впливу на подальший розвиток українського суспільства. Такі дослідження сприяють формуванню збалансованого, національно орієнтованого погляду на минуле.

Ці питання піднімали у своїх монографіях та наукових статтях: В. Баран [20]; І. Білас [24]; В. В'ятрович [27]; В. Грицюк [35]; О. Кісь [53]; М. Коваль [54]; О. Лисенко [63]; О. Малярчук [66]; І. Патриляк [78,79]; О. Каліщук [90]; Ю. Сорока [98]; Ю. Шаповал [114]; Б. Ярош [118] та інші.

Книга М. Ковалю «Україна в Другій світовій війні і Великій Вітчизняній війні (1939–1945 рр.)» [54] є одним із перших досліджень пострадянського періоду, де здійснено спробу поєднати український і загальноєвропейський погляд на війну, вийшовши за межі радянського міфу Він розглядає Другу світову як глобальну трагедію, у межах якої український народ був не лише учасником, а й жертвою тоталітарних систем. Однак концепт про «Велику Вітчизняну» ще присутній. Підкреслюється формування національної свідомості в умовах воєнних випробувань. Це видання стало одним із перших в

Україні, яке подолало радянський стереотип «єдиної переможної війни» та показало Другу світову як складний, суперечливий і трагічний період української історії.

Монографія Івана Патриляка та Михайла Боровика «Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду» [79] є однією з найгрунтовніших сучасних праць, присвячених переосмисленню ролі України та українців у подіях Другої світової війни. Автори пропонують новий концептуальний підхід до розуміння історії війни – не як «Великої вітчизняної» радянського зразка, а як національної трагедії й водночас боротьби українського народу за власну державність. Вони прагнуть відійти від ідеологізованих схем, притаманних радянській історіографії, і подати події 1939–1945 рр. у загальноєвропейському контексті, з урахуванням багатогранності українського досвіду.

Колективна робота «Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: збірник наукових праць» [44] за редакцією Г. Грінченко присвячена гендерній історії жінок у період Другої світової війни. У збірнику досліджено тему «жінка і війна» з міждисциплінарної позиції – враховуючи феміністські підходи, жіночу історію, історію повсякдення; реалізований відхід від класичних стереотипів про жінку лише як «жертву» чи «героїню», показуються складні, часто суперечливі ролі жінок у контексті війни; надано нові архівні та усноісторичні матеріали, що дозволяє глибше дослідити жіночий досвід екстремального насильства в період 1939–1945 рр.

У період президентства В. Януковича відбулася часткова реставрація радянських історичних наративів. Міністр освіти Д. Табачник та проросійські політичні сили ініціювали кампанію з повернення радянських ідеологем у шкільну історію, що негативно позначилося на змісті навчальних матеріалів. Зокрема, у розділи, присвячені подіям 1939–1945 рр., знову було введено поняття «Велика Вітчизняна війна» та спотворено інформацію про ОУН і УПА.

Новий етап оновлення історичної освіти розпочався після Революції Гідності 2014 року. Програми та підручники зазнали глибокого перегляду, що

суттєво підвищило їх науковий рівень і методичну якість. Російська агресія проти України стимулювала процес деколонізації історичної свідомості, актуалізувала питання переосмислення подій Другої світової війни крізь призму українського досвіду боротьби за державність.

Проблематика навчання Другої світової війни у школі все більше висвітлюється у науково-методичних виданнях. Для предмета нашого дослідження цікавими були праці українських науковців, що стосуються методологічних підходів щодо навчання цієї теми в школі, зокрема дослідження: Ж. Гаврилюк [30]; Л. Герасименко [41]; П. Кендзьор [42]; Ю. Колісник-Гуменюк [55]; І. Мороз [71]; Л. Ржепецький [91]; Л. Синявська [94]; В. Старжець [101]; Н. Ткачова [107]; Н. Шалашна [113]; М. Шило [116] та інші.

У науково-документальному виданні «Друга світова війна в історичній пам'яті України» (упорядники Л. Герасименко, Р. Пилявець; за ред. І. Юхновського, Л. Герасименко, В. Гриневич) [41] підготовленого Українським інститутом національної пам'яті, осмислено роль та місце подій Другої світової війни в колективній історичній пам'яті українського суспільства. У книзі розглянуто, як змінювалися підходи до трактування війни – від радянських ідеологічних схем до сучасних українських концепцій, що ґрунтуються на принципах історичної правди, плюралізму думок. Автори аналізують, як політика пам'яті формувала суспільне сприйняття подій 1939–1945 років, зокрема у шкільній освіті, музейній діяльності, ЗМІ та культурі.

Праця «Друга світова війна на уроках історії в школі: інтерактивний онлайн-посібник» (автори: Т. Бабенко, Н. Голосова, В. Дяків, П. Кендзьор, О. Козорог) [42] – це сучасний навчально-методичний ресурс, створений для допомоги вчителям історії у викладанні тем, присвячених подіям Другої світової війни в шкільному курсі історії України. Автори демонструють, як можна поєднати традиційні форми подачі історичного матеріалу з цифровими інструментами, візуальними джерелами, картографічними сервісами, відеоматеріалами, онлайн-вікторинами та платформами для спільної роботи учнів.

Однак, не зважаючи на зростаючий інтерес до вивчення проблематики навчання Другої світової війни на уроках історії, ця тема все ще мало висвітлена у науково-методичній літературі, містить фрагментарний підхід та характеризується відсутністю цілісного концептуального бачення. Особливо, що стосується навчально-методичного забезпечення навчання цієї складної але важливої теми у шкільному курсі історії України в 10 класах.

Розвиток ключових і предметних компетентностей учнів у відповідності до Концепції НУШ сприяв швидшому впровадженню компетентнісного підходу та активізував наукові дослідження в цій сфері. Науково-методичні здобутки щодо організації активної навчальної діяльності старшокласників на уроках історії у рамках компетентнісного підходу представлені у численних публікаціях: К. Баханова [21]; О. Гончарової [34]; К. Дмитренко [39]; Н. Кінд-Войтюк [52]; І. Костюк [57]; В. Кришмарел [59]; О. Липецького [62]; Т. Мацейків [68]; В. Молоткіної [70]; П. В. Мороза [72,73]; О. Пишко [81]; О. Пометун [84-87]; І. Родигіної [92]; В. Старжеця [100-102]; С. Терно [105,106] та ін.

Проблемі формування ключових і предметних компетентностей учнів на уроках історії відповідно до стандартів громадянської та історичної освітньої галузі Нової української школи присвячено низку досліджень О. Пометун. У методичному посібнику «Практичні заняття з історії в основній школі» [87] детально аналізуються шляхи реалізації навичок самостійної навчальної діяльності через активні методи навчання, зокрема роботу в малих групах, проєктну діяльність, аналіз життєвих ситуацій, рольові та імітаційні ігри, дискусії та дебати, що дозволяє учням формувати критичне мислення та практичні компетенції.

Педагог О. Липецький у своєму дослідженні зосередив увагу на особливостях формування самостійності підлітків у процесі залучення їх до дослідницької діяльності [62]. Учений довів, що саме дослідницька діяльність створює оптимальні умови для розвитку в учнів старших класів навичок самостійної роботи. В. Молоткіна розкрила значення історичних документів як ефективного інструмента активізації пізнавальної діяльності школярів на уроках історії, наголошуючи на їхньому методичному потенціалі [70].

У сучасній педагогічній практиці з'являється низка навчально-методичних посібників, присвячених впровадженню компетентнісного підходу та розвитку активної пізнавальної діяльності старшокласників. У дослідженні П. Мороза «Історична предметна компетентність учнів старшої школи: визначення та складники» [73] охарактеризовано систему предметних компетентностей, що формується у процесі викладання різних навчальних дисциплін і відповідає специфіці їхнього змісту. Автор наголошує, що предметна історична компетентність сприяє не лише засвоєнню знань, але й соціалізації та формуванню особистості учня як відповідального громадянина України [73].

Детального аналізу потребує тлумачення ключових понять і термінів та визначення теоретико-методичних основ дослідження заявленої тематики. Перш за все пояснення потребує дефініція терміну «компетентність».

Аналіз наукових та методичних джерел засвідчив, що питання компетентності досить ґрунтовно розроблено у європейських колег: Р. Кеган, Дж. Консант, Дж. Гуді, Дж. Куллахан, У. Мозер, Ф. Вейнерт, Ж. Делор, Дж. Карсон, Т. Оатс, Д. Райхен, Ж. Перре, Дж. Равен, Л. Салганік, Г. Халлаш та ін. [67, с. 98]. Вивченню та розробці цієї проблематики присвятили свої роботи також вітчизняні вчені, зокрема: О. Пометун, К. Баханов, Н. Бібік, О. Овчарук, І. Зязюн, Т. Мацейків, П. Мороз та інші.

За визначенням провідних науковців О. Пометун, Н. Гупан, В. Власова, «Компетентність» – «це сукупність (система) знань і умінь у дії. Вона може проявлятися на різних рівнях у кількох сферах життєдіяльності індивіда: сфері особистої ідентифікації, сфері поведінки, взаємодії з соціальним оточенням і соціальними інститутами, а також різноманітної діяльності людини» [85, с. 17]. Як зазначають педагоги під компетентнісним підходом в освіті розуміється спрямованість навчально-виховного процесу на формування і розвиток компетентностей особистості того, хто навчається.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загально-наукових, психолого-педагогічних і методичних підходів, що забезпечують цілісне вивчення процесу викладання історії Другої світової війни у шкільному курсі історії України. Дослідження ґрунтується на положеннях сучасної

педагогічної науки, зокрема принципах: гуманізації та демократизації освіти, компетентнісному підході, аксіологічному підході, діяльнісному підході та історико-науковому підході.

Таким чином, усе більше уваги педагогічна наука приділяє пошукам перспективних підходів до гуманізації освіти, стимулювання пізнавальної активності особистості накопичення досвіду її культурної діяльності.

Підсумовуючи дослідження історіографічного та науково-методичного матеріалу, можна зазначити, що проблема інтерпретації Другої світової війни оформилася ще за радянських часів, базуючись на комуністично-пропагандистському підході. За часів же української незалежності більш актуалізувалося питання всебічного та детального вивчення тематики Другої світової війни. Сучасний стан наукової розробленості проблеми свідчить про її актуальність і потребу у подальшому теоретико-методичному осмисленні з урахуванням викликів сучасної української школи та нових підходів до формування історичної компетентності учнів.

1.2. Джерельна та нормативно-правова база дослідження

Джерельна та нормативно-правова база дослідження створює науково-методичний і правовий фундамент для розкриття теми викладання Другої світової війни на уроках історії України в 10 класі в умовах реалізації компетентнісного підходу, формування історичної пам'яті, громадянської свідомості та критичного мислення учнів.

Основу становлять чинні навчальні програми з історії України для 10 класу, затверджені Міністерством освіти і науки України, а також підручники, рекомендовані до використання у закладах загальної середньої освіти. Значне значення мають щорічні методичні рекомендації МОН України щодо викладання історії, які визначають орієнтири змістового наповнення уроків, пріоритетні методичні підходи та акценти у висвітленні воєнної тематики.

Основу джерельної бази цього дослідження становлять нормативно-правові акти та законодавчі документи України в освітній сфері, які визначають засади організації навчального процесу на основі компетентнісного підходу.

Результатом модернізаційних процесів у системі шкільної освіти, спрямованих на її оновлення відповідно до вимог часу, стало ухвалення у 2011 році Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (чинного для 10–11 класів), згідно з яким предмет «Історія» віднесено до освітньої галузі «Суспільствознавство» [3]. Цей документ уперше на нормативному рівні закріпив орієнтацію шкільної освіти на компетентнісний підхід, хоча й у досить узагальненій формі.

Мета історичної освіти, визначена в Державному стандарті, реалізується через низку структурних компонентів, основними завданнями яких є розвиток історичного, критичного та творчого мислення учнів, формування здатності осмислювати закономірності історичного процесу та розуміти сучасні проблеми держави і світу [3]. Такі положення безпосередньо передбачають формування в учнів умінь самостійної пізнавальної діяльності та самоосвіти.

Відповідно до вимог стандарту, серед основних завдань освітньої галузі «Суспільствознавство» у старшій школі визначено розвиток умінь і навичок самостійної навчальної діяльності, а також інтелектуальних і творчих здібностей учнів. Ці принципи узгоджуються з положеннями Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, де акцентується на необхідності вдосконалення змісту освіти, модернізації навчально-виховного процесу та стимулюванні пізнавальної самостійності старшокласників.

Під час аналізу організації активної навчальної діяльності старшокласників за компетентнісним підходом на уроках історії України основну увагу доцільно зосередити на «Державному стандарті базової середньої освіти» 2020 року [4], у якому ключові та предметні компетентності набули чіткішого визначення, системного структурування та практичного змістового наповнення. Водночас майбутній Державний стандарт профільної середньої освіти логічно продовжуватиме ідеї, закладені у Стандарті 2020 року, що дозволяє вибудувати

дослідження з орієнтацією на перспективу розвитку освіти та забезпечити довготривалу актуальність отриманих результатів.

Потреба у реформуванні української освіти виникла під впливом модернізаційних процесів у суспільстві, викликів гібридної російської агресії та необхідності адаптації навчальної системи до європейських цінностей і стандартів якості. Відправною точкою освітньої трансформації стало оприлюднення Міністерством освіти і науки України «Концептуальних засад реформування середньої освіти. Нова українська школа» від 17 серпня 2016 року [7]. Цей документ визначив ідеологічні та методологічні основи освітніх змін, започаткувавши широку дискусію серед педагогів, науковців і громадськості.

У Концепції «Нова українська школа» (НУШ) головна увага зосереджена на створенні інноваційного освітнього середовища, у якому учні не лише здобувають знання, а й навчаються застосовувати їх на практиці, мислити критично, формулювати власну думку, експериментувати та приймати зважені рішення [7, с. 7]. Метою є формування свідомого, відповідального громадянина, здатного до навчання впродовж життя та активної участі у суспільному розвитку.

Мета громадянської та історичної освітньої галузі, відповідно до Держстандарту, полягає у розвитку особистості учня через осмислення минулого й сучасного, розуміння взаємозв'язків між локальними, національними та глобальними процесами, а також у формуванні громадянської ідентичності українця [4]. У документі визначено компетентнісний потенціал галузі та вимоги до очікуваних результатів навчання, які передбачають не лише засвоєння фактологічного матеріалу, а й формування аналітичного, критичного та творчого мислення.

З огляду на це, стає очевидним, що розвиток навичок самостійної пізнавальної діяльності є невід'ємною умовою формування компетентного випускника сучасної школи, здатного до безперервного навчання, саморозвитку та активної громадянської участі.

Особливу цінність складають збірники опублікованих документів і матеріалів, що були видані за доби незалежності України. Серед значного числа цих джерел, виокремимо «Літопис УПА. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Документи і матеріали» [13]; «Реабілітовані історією. Рівненська область» [14]; «Україна в Другій світовій війні у документах» [15]; «Хрестоматія з новітньої історії України (1917–1945 рр.): Навчальний посібник для 10 класу середньої школи» [16]. Згадані збірники істотно розширили джерельну базу історичних досліджень, увівши до наукового обігу великий масив раніше недоступних матеріалів і документів воєнного періоду.

«Хрестоматія з новітньої історії України (1917–1945 рр.)» – це навчальний посібник, укладений для учнів 10 класу, який містить добірку джерельних матеріалів, документів, свідчень, мемуарів та уривків із наукових праць, що висвітлюють ключові події й процеси української історії першої половини ХХ століття [16]. У хрестоматії зокрема подано тексти, які допомагають глибше зрозуміти події Другої світової війни на українських землях, участь українців у визвольному русі, діяльність ОУН та УПА.

Отже, джерельну основу дослідження становили законодавчі та нормативно-правові акти України у сфері освіти, які безпосередньо регламентують викладання тематики Другої світової війни в курсі історії України крізь призму компетентнісного підходу. Аналіз цих документів дав змогу поетапно простежити процес упровадження компетентнісного навчання, виявити його основні тенденції, труднощі та здобутки.

Водночас відсутність узагальнюючих історіографічних досліджень із зазначеної проблематики зумовлює актуальність даної роботи. Важливу роль у її підготовці відіграли монографії, періодичні видання, збірники опублікованих документів і матеріалів, що в сукупності дозволили всебічно й обґрунтовано розкрити досліджуване питання.

Розділ 2. Освітні компетентності як педагогічна категорія розвитку особистості учня

2.1. Сучасний урок історії в контексті компетентнісного навчання

Сучасний стан розвитку шкільної історичної освіти актуалізує ключовий напрям досліджень щодо запровадження компетентнісного підходу до формування змісту та організації навчального процесу. Це, у свою чергу, висуває підвищені вимоги до педагогів, спонукаючи їх до постійного професійного вдосконалення, оволодіння новими педагогічними технологіями, методиками та формами навчання, які забезпечують адаптацію освітнього процесу до сучасних викликів та інноваційних змін.

Як зазначалося раніше, для старшої школи (10–11 класи) чинним залишається Державний стандарт 2011 року, згідно з яким історія віднесена до освітньої галузі «Суспільствознавство» [3]. Цей документ також спирається на компетентнісний підхід, однак у межах аналізу організації пізнавальної навчальної діяльності учнів на уроках історії у старшій школі доцільніше орієнтуватися на Державний стандарт базової середньої освіти 2020 року [4], де ключові та предметні компетентності мають більш чітке та системне визначення. Майбутній Державний стандарт профільної середньої освіти стане логічним продовженням положень Держстандарту 2020 року, що дозволить вибудувати дослідження у перспективному контексті та забезпечить тривалу актуальність отриманих результатів.

Згідно з положеннями Державного стандарту базової і повної середньої освіти, одним із провідних завдань навчання в старшій школі є розвиток умінь і навичок самостійної пізнавальної діяльності, а також інтелектуальних і творчих здібностей учнів. Формування історичного мислення та здатності до критичного аналізу визначається як важливий компонент компетентнісного навчання, що сприяє глибшому розумінню історичних процесів, розвитку аргументованого мислення та самостійності суджень. Застосування методів самоосвітньої діяльності на уроках історії виступає ефективним засобом

реалізації цих завдань і забезпечує сталий розвиток пізнавальних компетентностей учнів.

Компетентнісний підхід у навчанні історії спрямований на активне залучення учнів до самостійного пізнання історичного минулого шляхом роботи з фактами, джерелами та документами. Учні виступають не пасивними споживачами інформації, а дослідниками, які формують власні запитання, аналізують різні інтерпретації історичних подій, здійснюють порівняльний аналіз і встановлюють причинно-наслідкові зв'язки. Такий підхід не лише поглиблює знання, а й сприяє розумінню логіки історичних процесів, формує здатність критично мислити та робити самостійні висновки [4].

У системі ключових компетентностей особливе місце займають уміння самостійно вибудовувати власну освітню траєкторію та здійснювати особистісний розвиток. Центральною постаттю у компетентісно орієнтованому навчанні є учень як активний суб'єкт освітнього процесу, що розвивається у взаємодії з родинним середовищем і державними інституціями, які безпосередньо або опосередковано впливають на формування його особистісних та пізнавальних якостей [92, с. 21].

Насамперед історична компетентність учнів виступає ключовим показником рівня сформованості історичної освіти. Вона визначається як здатність усвідомлено пізнавати минуле, спираючись на набутий у процесі навчання багаж знань, ціннісні орієнтири та практичний досвід. Предметно-історичні компетентності відображають здатність учнів відтворювати та осмислювати сутність історичних явищ, що є предметом вивчення дисципліни. Сучасна методична література виділяє різні групи історичних компетентностей, які охоплюють усвідомлення часу, простору, історичної дійсності, власної ідентичності та ціннісних орієнтирів [99, с. 129].

Результатом опанування програмового матеріалу з історії, на думку О. Пометун та Г. Фреймана, мають стати такі компетентності: «хронологічна – передбачає вміння учнів орієнтуватися в історичному часі; просторова – орієнтування учнів в історичному просторі; інформаційна – вміння учнів працювати з джерелами історичної інформації; мовленнєва – будувати усні та

письмові висловлювання щодо історичних подій і явищ; логічна – аналізувати, пояснювати історичні факти, формулювати теоретичні поняття, положення, концепції; аксіологічна – формулювати версії й оцінки історичного руху та розвитку» [86, с. 106–107].

За визначенням педагога П. Мороза історична предметна компетентність учнів – «це здатність учня самостійно пізнавати, осмислювати та оцінювати минуле України та світу, соціальний й моральний досвід минулих поколінь. Ця здатність ґрунтується на знаннях, ціннісних орієнтирах і досвіді, набутих під час навчання шкільного предмета історії» [73].

Детальний зміст предметно-історичних компетентностей визначений у Державних стандартах 2011 та 2020 рр. та наведений у *Додатку 1*.

Сучасні методисти та педагоги виділяють кілька ключових елементів для впровадження компетентісно-орієнтованого підходу в навчанні. Зокрема, традиційний монолог учителя практично відходить на другий план, його застосування обмежується невеликими «дозами» лише у випадках, коли потрібно налаштувати учнів на вивчення нового матеріалу, надати допомогу у вирішенні проблем через нестачу інформації або виконувати роль організатора, консультанта та фасилітатора, який не зосереджує процес навчання виключно на собі. Основна увага в навчальному процесі переноситься на взаємодію та співпрацю учнів, а результати досягаються спільними зусиллями, де учні несуть взаємну відповідальність за досягнуті результати [85, с. 20].

При організації навчальної діяльності вчитель керується розвитком критичного мислення старшокласників та формуванням їхніх умінь і навичок самостійної пізнавальної діяльності з урахуванням вікових особливостей [39, с. 104]. Сучасний урок історії, побудований на компетентісно-орієнтованому підході, вимагає підвищення професійної майстерності вчителя, впровадження ефективних педагогічних технологій та використання різноманітних форм і методів навчання, що сприяють активному залученню учнів до пізнавальної діяльності.

Одним із найрезультативніших і практично підтверджених шляхів підвищення ефективності навчання та активізації пізнавальної діяльності

старшокласників є якісна організація їхньої самостійної навчальної діяльності. Цей компонент посідає ключове місце у структурі сучасного уроку, оскільки учень здобуває знання насамперед через власну мотивовану самостійну діяльність [82, с. 209]. Процес самостійної роботи організовується за тріадою «мотив – план (дія) – результат», що забезпечує логічну послідовність та усвідомленість навчальних дій.

Сучасний компетентнісно-орієнтований урок історії, спрямований на формування навичок самостійної роботи учнів, насамперед має спиратися на принципи проблемного навчання та розвитку критичного мислення. Критичне мислення розглядається як форма наукового мислення, що передбачає усвідомлений і зважений підхід до оцінки будь-якого висловлювання, вирішення питання про його прийняття чи відкидання, а також визначення ступеня впевненості у прийнятому рішенні. Як зазначають дослідники, «критично мисляча людина має здатність і прагнення оцінювати різні твердження та робити об'єктивні судження на основі ґрунтовних доказів. Мета критичного мислення полягає у встановленні об'єктивної істини» [105, с. 5].

Український науковець О. Тягло, досліджуючи проблематику розвитку критичного мислення, підкреслює його ключове значення для формування особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства. За його словами, хоча витoki цієї технології сягають глибокої давнини, сьогодні вона є однією з найактуальніших сфер освіти та науки. «У сучасній інформаційній цивілізації добробут і влада більше не визначаються земельними угіддями чи масштабом фабрик. Справжнім ресурсом стає інформація, а успіх забезпечує той, хто вміє її здобувати, аналізувати та застосовувати. Це потребує нових, високоякісних знань і навичок, яким навчає сучасна логіка та критичне мислення» [110, с. 10].

Уроки у форматі практикумів, диспутів, семінарів, конференцій та міжпредметних занять мають посідати ключове місце в організації самостійної навчальної діяльності учнів у контексті компетентнісного підходу. Вони стимулюють старшокласників до самостійного аналізу історичних ситуацій, їх критичної оцінки та пошуку обґрунтованих рішень [112, с. 27]. Ці форми роботи визнані найефективнішими для учнів старшої школи і здатні

забезпечити розвиток як критичного мислення, так і навичок самостійної діяльності.

Вважаємо особливо ефективним метод навчальних проєктів. Залежно від виду діяльності, педагоги виділяють такі типи проєктів: дослідницькі, практично-орієнтовані, інформаційно-пошукові, рольово-ігрові, творчі, навчально-пізнавальні та соціальні. Під час реалізації таких заходів відбувається навчання через практичну діяльність, яке забезпечується активними методами, командною роботою та інтерактивними підходами, що значно підвищує ефективність засвоєння матеріалу [65, с. 63].

Однією з важливих проблем є нестача чітких практичних інструментів упровадження компетентнісного підходу в реальний освітній процес. Це значною мірою зумовлено орієнтацією вчителів, учнів і батьків на результати ЗНО/НМТ, що фактично підтримує репродуктивний, знаннєвий характер навчання. Попри широке представлення компетентнісної парадигми в нормативно-правових документах, її відображення у змісті шкільних підручників та навчальних програм залишається обмеженим. Внаслідок цього застосування традиційних педагогічних технологій, створених для знаннєвої моделі навчання, у контексті формування компетентностей учнів стає малоефективним і проблематичним [85, с. 22].

Вивчення історії в сучасній загальноосвітній школі має забезпечувати не лише засвоєння фактів, понять, імен та історичних взаємозв'язків, а й формування ключових і предметних компетентностей, які сприяють розвитку самостійної пізнавальної діяльності старшокласників. Це передбачає розвиток критичного мислення, здатності до нестандартного та творчого розв'язання завдань, усвідомлення значущості вивченого матеріалу та ефективне застосування набутого досвіду й знань у практичних життєвих ситуаціях.

2.2. Формування національної свідомості старшокласників на уроках історії України

Загроза суверенітету України та сучасні суспільно-політичні трансформації підкреслюють необхідність підвищення рівня політичної культури та громадянської освіченості, особливо серед молоді. У цьому контексті громадянська компетентність виступає ключовим механізмом формування національної самосвідомості підростаючого покоління. Вивчення теми Другої світової війни на уроках історії має особливе значення, адже в цей період український народ проявив незламність, відстоюючи свою суб'єктність у боротьбі проти нацистського та комуністичного тоталітарних режимів.

Національна самосвідомість розглядається як динамічний компонент особистісної самосвідомості, що охоплює усвідомлення індивідом своєї національної приналежності, унікальних рис власної нації, її історичного минулого та ставлення до цінностей, сформованих у процесі національного розвитку. Вона також включає уявлення про національні інтереси та перспективи розвитку нації [22, с. 199].

До ключових чинників формування національної самосвідомості належать: етнокультурна спадщина та освіта, географічний простір нації, її історичний досвід і процеси розвитку. Посилення уваги до розвитку громадянської компетентності визначається як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами.

Одним із пріоритетних завдань сучасного виховання в Україні є створення умов для формування особистості-громадянина, здатної реалізовувати свої творчі можливості та задовольняти як особисті, так і суспільні інтереси в умовах демократичного громадянського суспільства. Визначальною характеристикою такої особистості є громадянська компетентність – уміння реалізовувати власні права і свободи, поважати права та свободи інших, усвідомлювати власну відповідальність перед суспільством і державою за свої дії та рішення [85, с. 40].

У період навчання в основній школі відбувається закладання системи цінностей і життєвих установок підлітка, формування необхідних знань і умінь

для самостійного життя в суспільстві. Особливу увагу приділяють вихованню поваги до закону, прав інших людей та усвідомленню відповідальності перед суспільством. Одночасно відбувається збагачення свідомості та мислення учнів знаннями з історії України, засвоєння ними моральних, правових та соціальних норм [85, с. 41].

У старшій школі знання учнів поглиблюються та розширюються: вони ознайомлюються з процесами й явищами суспільного життя, набувають розуміння прав людини, пізнають філософські, культурні, політико-правові та соціально-економічні основи життя суспільства. Саме на цьому етапі формуються громадянська позиція особистості та її соціально-політична орієнтація. Основним завданням старшої школи є вдосконалення готовності та умінь учнів захищати свої права й права інших, а також здатності організовувати практичну індивідуальну та колективну діяльність [85, с. 41].

О. Пометун зазначає, що: «значущим у розвитку громадянської компетентності є також особистісно-орієнтований підхід, коли в центрі освітнього процесу стоять інтереси дитини, її потреби та можливості, права окремого індивіда, його суверенітет. Лише через таку ієрархію ціннісних підходів як людина (особистість) – народ (культура, історія, освіта) – держава (суспільство) можна реалізувати перспективну і демократичну модель виховання в дусі громадянськості» [85, с. 41].

На процес формування громадянської компетентності безпосередньо чи опосередковано впливають предметно-історичні компетентності, зокрема інформаційна, мовленнєва, логічна та аксіологічна.

Для ефективного впровадження громадянської компетентності в навчальний процес при вивченні розділу «Україна в роки Другої світової війни» можна рекомендувати учителям наступний алгоритм дій:

1. Проаналізувати навчальну програму з історії та виділити теми, питання і поняття, що сприятимуть формуванню громадянської та соціальної компетентності.

2. Сформулювати ключові проблемні питання громадянознавчого характеру, навколо яких можливо організувати дискусію або обговорення на уроці.

3. Визначити завдання уроку, тобто очікувані результати, спрямовані на розвиток громадянської та соціальної компетентності, та обрати найбільш ефективні методи для їх досягнення.

4. Підготувати фрагмент уроку та апробувати його на практиці [39, с. 23].

Як зазначає Т. Мацейків: «значна роль у формуванні громадянської компетентності належить старшій школі, яка розширює знання учнів про процеси та явища суспільного життя, права людини, основи життя суспільства. Сприяє формуванню громадянської позиції людини, її соціально-політичних орієнтирів. На цьому ступені формується готовність захищати свої права, права інших людей, будувати індивідуальну й колективну діяльність» [68, с. 113].

У формуванні громадянської компетентності особливе значення мають методи навчання, адже саме вони визначають характер взаємодії учнів із навчальним матеріалом і з учителем. У сучасній психолого-педагогічній та методичній літературі запропоновано численні класифікації таких методів. Так, О. Пометун та Г. Фрейман наголошують, що основним критерієм для класифікації методів навчання є характер взаємодії, насамперед між учителем і учнями. Відповідно до цього критерію методи поділяються на пасивні (умовно-пасивні), активні та інтерактивні [86, с. 109].

При застосуванні пасивних методів учні виступають переважно «об'єктами» навчання. Вони засвоюють та відтворюють інформацію, що надходить від педагога, який виконує роль основного джерела знань. Зазвичай це відбувається через лекції-монологи, читання, демонстрації, опитування щодо засвоєного матеріалу. Учні між собою майже не взаємодіють і не виконують творчих завдань. Натомість при використанні активних методів учні стають «суб'єктами» навчання, беруть участь у творчих завданнях, діалозі з учителем і виконують пошуково-дослідницьку роботу, що розвиває їхнє критичне та творче мислення. До активних методів належать частково-пошуковий, емпіричний, проблемний та дослідницький [102, с. 951].

Сутність інтерактивних методів навчання полягає у створенні умов для взаємодії всіх учасників освітнього процесу – і вчителя, і учнів – які виступають суб'єктами навчання. Це своєрідне співнавчання, у якому основним принципом є постійна взаємодія, співпраця, спілкування та координація дій між учнями, на відміну від пасивних і активних методів, де взаємодія переважно відбувається між учителем та учнями. У такому підході роль педагога полягає в організації та координації навчального процесу, а не в безпосередньому передачі знань [68, с. 134].

Особливо ефективними для розвитку громадянської компетентності є інтерактивні методи опрацювання дискусійних питань та ситуативного моделювання. Саме завдяки їм учень перетворюється на активно діючого суб'єкта навчання, здатного аналізувати, оцінювати та приймати обґрунтовані рішення у різних соціальних і громадських ситуаціях.

Реалізація змісту шкільної освіти через кооперативні технології навчання сприяє ефективнішому формуванню громадянської компетентності учнів. При колективній організації навчання весь клас обговорює ідеї та події певної теми. Вчитель має уникати закритих питань із відповіддю «так» чи «ні», натомість ставити відкриті запитання на кшталт «як» і «чому», заохочуючи учнів висловлювати власні думки та емоції. Крім того, важливо демонструвати увагу до всіх учнів, підтримувати комунікацію з кожним та вдячно реагувати на їхні запитання й висловлювання [68, с. 134].

Отже, навчальний предмет «Історія України» відкриває широкі можливості для формування громадянської компетентності та національної свідомості старшокласників. Уже у змісті цього предмета закладено значний потенціал для виділення, акцентування та засвоєння учнями знань з громадянознавства. Методика розвитку компетентностей на уроках історії передбачає використання різноманітних класичних і інноваційних технологій навчання, а також системне оволодіння знаннями й їх осмислення учнями. При формуванні історичних умінь особлива увага приділяється обов'язковому застосуванню інтерактивних технологій, що максимально активізує позицію учня в навчальному процесі.

Розділ 3. Практичні аспекти формування пізнавальних навичок учнів під час вивчення Другої світової війни на уроках історії України

3.1. Методичне забезпечення організації навчальної діяльності під час вивчення історії Другої світової війни в 10 класі.

Для України, яка має складну історичну долю та багату культурно-регіональну мозаїку, осмислення подій Другої світової війни й формування історичної пам'яті про них набувають особливого значення, зокрема в умовах сучасної російської агресії та боротьби за державну незалежність. Питання інтерпретації цього періоду історії стає надзвичайно актуальним у контексті його шкільного вивчення. Учителі історії часто зіштовхуються з труднощами під час добору навчального матеріалу, визначення акцентів і методів подання тем, пов'язаних із Другою світовою війною.

Навчально-методичне забезпечення освітнього процесу будь-якого навчального предмета охоплює цілісну систему, що поєднує його завдання, зміст, дидактичні підходи та організаційні форми. Воно являє собою комплекс навчально-методичних матеріалів, спрямованих на підтримку всіх етапів освітнього процесу – від подання навчальної інформації, її сприйняття та осмислення до практичного застосування з метою засвоєння необхідного обсягу знань і формування визначених компетентностей, а також здійснення контролю й оцінювання досягнутих результатів навчання [74, с. 8].

Методичне забезпечення сучасного освітнього процесу охоплює комплекс нормативно-правових, навчально-методичних і дидактичних документів та матеріалів, що регламентують і підтримують реалізацію освітніх програм. До його складу належать законодавча та нормативно-правова база (зокрема, Конституція України, Закони України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», Державний стандарт, типові та модельні освітні програми, навчальні програми тощо), а також навчально-методична документація зі спеціальності й окремих дисциплін, підручники, навчальні посібники, хрестоматії, дидактичні й наочні матеріали, цифрові навчальні ресурси та інші

засоби навчання, що забезпечують ефективність і цілісність освітнього процесу. [61, с. 221].

Головним елементом системи методичного забезпечення є навчальна програма для закладів загальної середньої освіти, на основі якої реалізується мета базової середньої освіти, зокрема формування ключових і предметних компетентностей учнів під час вивчення історії України у 10 класі. Мета шкільної історичної освіти втілюється через комплекс завдань, одним із яких визначено «розвиток історичного, критичного та творчого мислення, здатності розуміти загальний хід історичного процесу, проблеми, що стоять перед країною та світом» [6, с. 3]. Це, безперечно, передбачає формування в учнів навичок критичного осмислення подій і проблематики Другої світової війни.

Навчальна програма містить пояснювальну записку, а також структуровані за розділами очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти, зміст навчального матеріалу, який є основою для досягнення цих результатів. Очікувані результати спрямовані на розвиток відповідних компетентностей і відображаються через знання, розуміння та вміння, що відповідають знаннєвому, смисловому й діяльнісному компонентам навчання. Зміст кожного розділу програми подано у вигляді переліку історичних сюжетів, які не поділяються на окремі уроки [6, с. 3].

Отже, навчальна програма ґрунтується на компетентнісному підході та передбачає широке залучення учнів до самостійної, творчої та дослідницької діяльності. Ключовим критерієм ефективності педагогічної роботи за цією програмою виступає не лише змістове наповнення уроків, а насамперед здатність учителя організувати активну, творчу діяльність учнів, спрямовану на формування ключових і предметних компетентностей.

Ефективність методичного забезпечення вивчення історії Другої світової війни у старших класах безпосередньо залежить від варіативності методів роботи з навчальними матеріалами та вміння вчителя організувати активну пізнавальну діяльність, що сприяє формуванню історичної компетентності, критичного мислення та громадянської свідомості учнів

За класифікацією Г. Яковенко, усі засоби навчання поділяються на три основні групи: 1) Першоджерела історичних знань – це матеріали, які безпосередньо відображають історичну дійсність. До них належать історичні документи (тексти офіційного чи приватного характеру), господарські записи, наукові праці певної епохи, міфи, легенди, літописи, хроніки, художні твори, а також джерела, що фіксують події за допомогою зображення або звуку (фотографії, кіно- та діафільми, твори образотворчого мистецтва, предмети матеріальної культури, топоніміка). 2) Засоби, що містять історичні знання у науково опрацьованому вигляді. До них належать підручники, хрестоматії, навчальні посібники, науково-популярна література, карти, схеми, таблиці, графіки – тобто узагальнені інтерпретації історичних фактів, які полегшують їх систематизацію та осмислення. 3) Засоби, що реконструюють історичну дійсність за допомогою мистецтва. Ця група охоплює твори образотворчого, скульптурного, сценічного, кіномистецтва, художню літературу, які емоційно й образно відтворюють події минулого, сприяючи глибшому засвоєнню навчального матеріалу [117, с. 98].

Вивчення історії, зокрема періоду Другої світової війни, неможливе без використання підручника, який посідає центральне місце у навчальному процесі. Саме він виступає основним засобом організації пізнавальної діяльності учнів, сприяє осмисленню політичних, воєнних, соціально-економічних і культурних процесів зазначеної доби та забезпечує зв'язок між теоретичними знаннями й практичними вміннями.

Як зазначає О. Пошетун: «у контексті компетентнісної парадигми освіти характер і цілі конструювання підручників дуже змінюються, так само як і методика їх використання на уроці. Підручник стає насамперед не джерелом інформації, а путівником для самостійного навчання і практики учнів та засобом організації навчального процесу для вчителя. Різноманітний набір освітніх методик і інструментів компетентнісно орієнтованого підручника дозволяє досягати актуальних цілей освіти» [85, с. 174].

Основний текст шкільного підручника, залежно від його змістового навантаження та дидактичного призначення, традиційно поділяється на

вступний, інформаційний, завершальний і додатковий. Така структура забезпечує логічну послідовність викладу матеріалу, сприяє кращому засвоєнню знань і формуванню необхідних компетентностей. Сучасний компетентнісно орієнтований підручник з історії неможливо уявити без системи продуманих питань і завдань, які інтегровані у кожен параграф. Вони виконують не лише допоміжну, а й активізувальну функцію, стимулюючи учнів до самостійного мислення, аналізу, пошуку причинно-наслідкових зв'язків і критичного осмислення історичних подій [85, с. 175].

Навчальна програма з історії для 10 класу формує єдину логічну структуру та послідовність викладу матеріалу. Водночас, укладачі підручників і вчителі мають певну педагогічну автономію, що дозволяє їм самостійно визначати підходи до подання окремих тем і добору навчального матеріалу. Головним завданням при цьому залишається формування в учнів визначених програмою ключових умінь, навичок і компетентностей.

Тематика Другої світової війни у шкільному курсі історії традиційно перебуває під впливом ідеологічних чинників і політичної кон'юнктури. Як зазначалося під час проведення круглого столу «Друга світова війна в підручниках історії. Аналіз тенденцій та пропозиції» (організованого Українським інститутом національної пам'яті спільно з Міністерством освіти і науки України 7 травня 2014 р.), історики звертали увагу на суттєві зміни, які відбулися у підручниках 2010–2013 рр. У цей період, коли Міністерство очолював Дмитро Табачник, підручники зазнали ідеологічних корекцій, що негативно вплинуло на їхню наукову якість. Зокрема, у розділ про події 1939–1945 рр. було введено радянське поняття «Велика Вітчизняна війна», тоді як раніше розділ мав назву «Друга світова війна». Також було змінено візуальний матеріал – вилучено фотографії українських діячів визвольного руху, зокрема Романа Шухевича, натомість додано фото радянських партизанів. Крім того, змінено акценти в текстах: розширено матеріали про «колаборацію» українців (особливо членів ОУН і вояків УПА) з німцями [116, с. 28].

Аналіз навчальної програми продемонстрував, що вона містить чітку, комплексну та послідовну структуру. Зокрема, обов'язковий історичний

компонент у 10 класі поділяється на шість розділів: «Розділ I. Україна в роки Першої світової війни; Розділ II. Початок української революції; Розділ III. Розгортання української революції. Боротьба за відновлення державності; Розділ IV. Встановлення й утвердження комуністичного тоталітарного режиму в Україні; Розділ V. Західноукраїнські землі у міжвоєнний період; Розділ VI. Україна в роки Другої світової війни» [6]. Кожен розділ програми містить перелік знань, умінь, навичок, компетентностей та результатів навчання, що мають бути обов'язково сформовані у здобувачів освіти. При тому зберігається педагогічна свобода у виборі форм, методів та засобів навчання.

Дидактична реалізація розділу присвяченого Другій світовій війні у сучасних підручниках рівня стандарту проаналізована у нижченаведеній таблиці.

Автори	Власов В. С., Кульчицький С. В.	Пометун О. І., Гупан Н. М.	Гісем О. В., Мартинюк О.О.
Тематика розділу	Початок Другої світової війни. Німецько-радянські договори 1939 р.	Початок Другої світової війни та зміна кордонів України.	Україна на початку Другої світової війни (1939-1941)
	Початок німецько-радянської війни. Окупація України військами Німеччини та її союзників.	Початок німецько-радянської війни.	Україна на початку німецько-радянської війни
	Окупаційний режим в Україні.	Окупаційний режим в Україні.	Україна в умовах нацистської окупації
	Розгортання Руху Опору в Україні.	Розгортання опору окупантам і початок вигнання німецьких військ і їхніх союзників з Лівобережної України	Рух Опору та його течії в Україні
	Вигнання з України нацистських окупантів	Україна в 1943-1944 рр.	Вигнання нацистських загарбників з України
	Завершення Другої	Ціна війни.	Україна на

	світової війни. Ціна перемоги		завершальному етапі війни. Радість і смуток перемоги.
			Практичні заняття. 1. Дослідження документів та матеріалів усної історії про Другу світову війну. 2. Війна в пам'ятках рідного краю.

Аналіз навчальної тематики основних підручників історії України для 10 класу ЗЗСО показав, що вони мають схожу структуру та змістове наповнення. У підручнику за авторства О. Гісема та О. Мартинюка краще реалізований практичний підхід до опанування теоретичного матеріалу. Тому в умовах реформування системи освіти особливо важливим є не лише постійне оновлення змісту підручників, а й розроблення чітких методологічних засад щодо відбору, структурування та подання навчального матеріалу, що забезпечуватимуть відповідність сучасним науковим, педагогічним і суспільним вимогам.

Досягнення сучасної історичної та педагогічної думки пропонують широкий асортимент навчальних матеріалів, що спрямовані на розвиток аналітичних та дослідницьких навичок старшокласників. Зокрема, у навчальному посібнику «Актуальні матеріали до підручників з історії для 10-11 класів ЗЗСО» [83], за авторства П. Полянського, детально розкриті питання встановлення нацистської диктатури в Німеччині та назрівання Другої світової війни – подій, без розуміння яких складно уявити цілісну картину світової історії. У посібнику для 10 класів «Хрестоматія з новітньої історії України. 1917-1945» [16] міститься офіційна документація вертикалі органів державної влади, політичних та громадських організацій, статистичні відомості, мемуари і публікації періодичної преси, газет і журналів періоду Другої світової війни. Такий підхід сприятиме поглибленому засвоєнню навчальної дисципліни в контексті нашої тематики.

Важливе місце в організації навчальної діяльності школярів посідають самостійні та практичні роботи, які становлять цілісну систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, що логічно впливають один із одного та підпорядковуються спільним навчально-виховним цілям. Ефективність такої системи можлива лише за умови дотримання певних вимог і принципів, адже їхнє ігнорування призводить до фрагментарності навчального процесу, коли діяльність учнів зводиться лише до випадкового набору фактів і завдань, позбавлених цілісності та внутрішньої логіки. [57, с. 7].

Отже, сучасне методичне забезпечення виступає ключовим інструментом розвитку пізнавальних навичок учнів на уроках історії України в 10 класі. Проблематика Другої світової війни достатньо реалізована в навчальній програмі, проте ця тематика потребує більш глибокого та детального висвітлення для формування у старшокласників розуміння її значення у становленні сучасної української нації. Проаналізоване навчально-методичне забезпечення містить достатній обсяг інформації, відповідає принципам компетентнісного підходу та рівню підготовки учнів, виконує своє функціональне призначення і водночас створює основу для модернізації освітнього процесу та удосконалення форм, методів і засобів навчання на уроках історії України.

3.2. Сучасні методи розвитку навчальних здібностей учнів

Розвиток шкільної історичної освіти на сучасному етапі пов'язаний із впровадженням компетентнісного підходу до формування змісту навчання та організації освітнього процесу. Це передбачає підвищення професійної компетентності вчителів, опанування сучасними методами та технологіями навчання, а також здатності перебудовувати уроки та навчальну діяльність відповідно до нових освітніх стандартів і вимог.

Тема Другої світової війни є надзвичайно складною для курсу історії 10 класу. Програма передбачає шість насичених подіями розділів протягом

навчального року, розрахованих на 52 навчальні години, що фактично обмежує вивчення Другої світової війни 10–12 уроками з історії України. Ще менше часу відводиться на цю тему у курсі Всесвітньої історії, де 35 годин навчального часу покривають обидві світові війни та міжвоєнний період [6, с. 3]. У таких умовах вибір методів навчання має бути особливо обґрунтованим і продуманим, щоб максимально ефективно організувати засвоєння матеріалу.

У системі навчання історії Другої світової війни ключове значення належить активним методам, які базуються на демократичній взаємодії, стимулюють самостійний пошук знань та сприяють розвитку критичного мислення, ініціативи й творчості учнів. До таких методів відносяться: ситуаційно-рольові ігри, соціодрама, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові штурми», аналіз соціальних ситуацій морально-етичного характеру, драматизаційні ігри тощо. Поряд із цими сучасними підходами доцільне застосування традиційних методів: бесід, диспутів, лекцій, семінарів, роботи з підручником і періодичною пресою, а також самостійного рецензування навчальних та наукових матеріалів. [97, с. 30].

Для вивчення основних історичних фактів Другої світової війни важливо організувати умови для творчої діяльності школярів. Ефективними є прийоми творчої реконструкції історичних подій, які створюють «ефект присутності». Зокрема, персоніфікація дозволяє учням описувати або оповідати історичні події від імені очевидця чи учасника, формуючи глибше розуміння контексту та переживань людей того часу [86, с. 116].

При вивченні теми Другої світової війни особливо важливо забезпечувати активну та самостійну діяльність учнів. Школярі повинні самостійно працювати з матеріалом, проводити індивідуальні та групові дослідження, створювати творчі проєкти. Для підвищення зацікавленості та ефективності засвоєння знань учитель може застосовувати спеціально створені суперечливі ситуації, порівнювати різні, інколи протилежні позиції щодо історичних явищ і фактів, що стимулює використання наявних знань і навичок учнів. Активне

залучення емоцій та використання наочних матеріалів додатково підсилює ефект навчання [116, с. 34].

Ефективним є також групове навчання: робота в парах або малих групах з опрацюванням конкретних питань. Теми, пов'язані з окупаційним режимом, основними військовими подіями та іншими аспектами війни, можуть аналізуватися як на основі історичних джерел, так і текстів підручника. Рекомендовано пропонувати учням у групах 3–5 розгорнутих питань або 1–2 проблемних, що сприяє глибокому осмисленню матеріалу та розвитку навичок критичного аналізу [111, с. 30].

Одним із найефективніших інструментів формування громадянської компетентності учнів є використання методу навчальних проєктів. Залежно від характеру діяльності вони поділяються на дослідницькі, практично-орієнтовані, інформаційно-пошукові, рольово-ігрові, творчі, навчально-пізнавальні та соціальні. Особливо значущими для розвитку активної громадянської позиції є соціальні проєкти, що дають можливість учням здобути практичний соціальний досвід, проявити громадянську активність та вдосконалити навички взаємодії. Виконання таких проєктів передбачає навчання через дію, використання інтерактивних методів та командної роботи, що значно підвищує ефективність засвоєння знань [65, с. 63].

Для ефективного засвоєння матеріалу з теми Другої світової війни доцільно поєднувати різні методи навчання, зокрема ті, що стимулюють самостійну та творчу діяльність учнів, адже саме активна робота сприяє глибшому засвоєнню інформації. Учитель у цьому процесі виступає модератором і консультантом, спрямовуючи учнів у дослідженні складних або суперечливих аспектів теми, пояснюючи ключові моменти та коригуючи хід роботи. При цьому підручник не є єдиним джерелом інформації, а виконує роль базового матеріалу, що забезпечує необхідну фактологічну основу для аналізу, обговорення та практичних завдань. Такий підхід дозволяє інтегрувати різноманітні методи та форми роботи, спрямовані на розвиток історичної компетентності старшокласників.

Розділ 4. Впровадження результатів дослідження щодо викладання тематики Другої світової війни в шкільному курсі історії України 10 класу

Запропонована методика викладання тематики Другої світової війни в курсі історії України для 10 класу має чітке практичне значення. Вона окреслює шляхи розвитку активної пізнавальної діяльності учнів через застосування інтерактивних та активних методів навчання з акцентом на україноцентричний компонент, орієнтацію на творчі, компетентісно спрямовані завдання, вправи для розвитку критичного мислення, а також метод проєктів та інші сучасні підходи. У сукупності така методика має перспективний і інноваційний характер, сприяючи ефективному формуванню ключових історичних компетентностей учнів.

Метою педагогічного спостереження та експериментального підходу було визначити рівень викладання історії Другої світової війни в шкільному курсі історії України та сформованості навичок пізнавальної діяльності учнів 10-х класів. Відповідно завданнями було визначено: дослідити структуру сучасного уроку історії в контексті компетентісного навчання як педагогічну категорію розвитку особистості учня; проаналізувати методичне забезпечення організації навчальної діяльності під час вивчення тем присвячених Другій світовій війні в 10 класах ЗЗСО; проаналізувати формування національної свідомості старшокласників на уроках історії України в контексті вивчення історії Другої світової війни; доповнити особливості використання сучасних методів навчання, що підвищують ефективність формування навичок активної діяльності старшокласників на уроках присвячених тематиці Другої світової війни; розкрити мету, завдання, проаналізувати етапи, а також представити результати впровадження отриманих напрацювань у навчальний процес..

У старшій школі відбувається поглиблене освоєння учнями знань про суспільне життя, функціонування держави та права людини. Формується розуміння культурних, політико-правових і соціально-економічних основ суспільства, а також громадянська позиція особистості. Завдання цього етапу полягають у тому, щоб у процесі навчальної та суспільної діяльності учні

удосконалювали знання з суспільствознавчих дисциплін, розвивали навички самостійної роботи, критичного мислення та здатність захищати власні права й права інших, організовувати саморозвиток [102, с. 947].

Розвиток національної свідомості та громадянської компетентності на уроках історії України, зокрема під час вивчення тематики Другої світової війни, може відбуватися на трьох рівнях: через навчання про громадянську відповідальність, навчання для формування ціннісних ставлень до цієї відповідальності та навчання через набуття практичного досвіду громадянської активності [37, с. 58].

У змістовному наповненні уроків важливо підкреслювати, що як СРСР, так і Німеччина розглядали українські землі насамперед як територію та джерело ресурсів, тобто Україна в середині ХХ ст. залишалася в умовах колоніального статусу. Розглядаючи цю проблематику, доцільно простежувати історичні паралелі з долею інших народів, які здобували власну незалежність у ході Другої світової війни [113, с. 407]. Водночас слід висвітлювати об'єктивну необхідність для цих народів, зокрема українського, активізувати політичне життя, планувати стратегічні перспективи після завершення війни та здійснити цивілізаційний вибір.

У викладанні історії Другої світової війни цю мету можна реалізувати через принцип антропологізації. Це передбачає включення у навчальний матеріал максимально широких відомостей про українців у складі різних армій і рухів опору, а також акцент на героїчних вчинках, спрямованих на порятунок життя інших. Новим і водночас необхідним аспектом є висвітлення діяльності тих учасників війни, які діяли за принципами загальнолюдських цінностей, захищаючи інших людей. Особливо важливо приділяти увагу трагедії Голокосту як складової формування гуманістичного світогляду учнів [42, с. 26].

Сучасні ресурси – презентації, картини, музичні та мистецькі твори, навчальні сторичні фільми та відеофрагменти, біографії та портрети діячів, пам'ятники культури та архітектури – легко доступні в Інтернеті та можуть стати основою для підготовки повідомлень як учнями, так і вчителем. Особливе значення має роль педагога у демонстрації можливостей комп'ютерних

технологій та формуванні навичок самостійного здобуття знань і умінь вчитися. Досвід показує, що школярі, які активно працюють з комп'ютером, краще розвивають самоосвітні навички, вміння орієнтуватися в інформаційному потоці, виділяти головне, узагальнювати, порівнювати й робити обґрунтовані висновки [68, с. 133].

У старшій школі особливо важливо організовувати роботу з додатковою літературою та формувати вміння опрацювати різні види джерел: науково-популярні видання, газетні та журнальні статті. Це сприяє підготовці доповідей, повідомлень до уроків і навчальних конференцій, рефератів, творчих робіт. Учні повинні «навчитися порівнювати різні джерела щодо подання одних і тих самих питань, аналізувати відмінності, зіставляти різні точки зору та формулювати власні аргументовані висновки» [26, с. 50].

Аналіз сучасного стану викладання теми «Друга світова війна» на уроках історії України у 10 класах засвідчує, що у багатьох учнів недостатньо сформоване розуміння взаємозв'язків цього кривавого конфлікту з історичним, природним, соціальним, національним і культурним середовищем відповідного періоду. Практичні заняття дозволяють учням застосовувати теоретичні знання під час розв'язання пізнавальних і творчих завдань, сприяють розвитку критичного мислення та формуванню історичної пам'яті. Зокрема, у 10 класі виконання дискусійних завдань і робота з історичними джерелами під час практичного заняття: «Повсякденне життя українців у міжвоєнний період» сприяє усвідомленню школярами значущості громадянських прав і свобод. Аналіз особливостей повсякденного життя українців у різних регіонах, що перебували під владою іноземних держав, формує розуміння цінності власної демократичної держави та національної культури, а також необхідності їхнього збереження й захисту [101, с. 166].

Дослідження українського визвольного руху в роки Другої світової війни на основі краєзнавчого матеріалу сприяє об'єктивному аналізу мети, завдань та форм боротьби проти нацистського і комуністичного режимів. Вивчення історії ОУН та УПА на прикладі долі репресованих борців за незалежність, особливо молоді, допомагає протидіяти радянській пропаганді та сучасним російським

нарativenам про антиукраїнську діяльність цих організацій. Як зазначає В. Старжець, «вивчення історичних подій через призму людських доль є ефективним чинником досягнення національного консенсусу та протидії фальсифікації історії» [101, с. 167].

ВИСНОВКИ

Вивчення історії Другої світової війни має не лише пізнавальне, а й виховне значення, адже події цього періоду безпосередньо вплинули на долю українського народу та його місце у світовій історії.

Підсумовуючи результати дослідження історіографічного та науково-методичного матеріалу, слід зазначити, що проблема інтерпретації Другої світової війни в українській історіографії сформувалася ще за радянських часів на основі комуністично-пропагандистського підходу. Такий підхід визначав канонічне бачення історичних подій, що значною мірою обмежував об'єктивність і багатогранність оцінки причин, перебігу та наслідків війни. У період незалежності України на перший план вийшла необхідність всебічного й детального дослідження тематики Другої світової війни, що охоплює як військові та політичні аспекти, так і соціальні, культурні та морально-етичні виміри цього складного періоду. Сучасний стан наукової розробленості проблеми свідчить про її високу актуальність та потребу подальшого теоретико-методичного осмислення, зокрема з урахуванням викликів сучасної української школи, потреб формування історичної компетентності учнів та інтеграції новітніх підходів до навчання історії.

Джерельну основу дослідження становили законодавчі та нормативно-правові акти України у сфері освіти, які регламентують викладання тематики Другої світової війни в курсі історії України крізь призму компетентнісного підходу. Аналіз цих документів дозволив простежити етапи упровадження компетентнісного навчання, виявити його основні тенденції, переваги та труднощі. Водночас відсутність узагальнюючих історіографічних досліджень з даної проблематики підкреслює наукову та практичну значущість нашої роботи. Важливу роль у підготовці дослідження відіграли монографії, періодичні видання, збірники документів, що дозволило всебічно та обґрунтовано розкрити досліджуване питання.

Сучасне методичне забезпечення уроків історії України у 10 класі виступає ключовим інструментом розвитку пізнавальних навичок учнів. Проблематика

Другої світової війни достатньо реалізована у навчальній програмі, проте потребує глибшого та детальнішого висвітлення для формування розуміння її значення у становленні сучасної української нації. Проаналізоване навчально-методичне забезпечення містить достатній обсяг інформації, відповідає принципам компетентнісного підходу та рівню підготовки учнів, виконує своє функціональне призначення, а водночас створює основу для модернізації освітнього процесу та удосконалення форм, методів і засобів навчання на уроках історії України.

Для ефективного засвоєння матеріалу з теми Другої світової війни доцільно поєднувати різні методи навчання, зокрема ті, що стимулюють самостійну та творчу діяльність учнів. Активна робота дозволяє глибше засвоювати інформацію, а учитель виступає модератором та консультантом, спрямовуючи учнів у досліджежнні складних або суперечливих аспектів теми, пояснюючи ключові моменти та коригуючи хід роботи. Підручник у цьому процесі виконує роль базового джерела, що забезпечує фактологічну основу для аналізу, обговорення та виконання практичних завдань. Такий підхід дозволяє інтегрувати різноманітні методи та форми роботи, спрямовані на розвиток історичної компетентності старшокласників.

Педагогічні спостереження підтвердили ефективність запропонованих дидактичних матеріалів у підвищенні рівня сформованості історичних предметних компетентностей учнів 10 класів з тематики Другої світової війни. Результати дослідження свідчать, що зазначені матеріали можуть бути рекомендовані для використання вчителями історії старших класів як практичний інструмент формування пізнавальних та аналітичних умінь учнів.

З огляду на специфіку тематики Другої світової війни у шкільній історичній освіті, доцільно враховувати такі методологічні рекомендації:

- системне вивчення подій війни розпочинати з аналізу сучасних викликів, зокрема визначення її місця в сьогоденні, дослідження локальних суспільних пам'ятей та політичних маніпуляцій на основі історичного минулого;
- розглядати історію війни через призму критичного аналізу складного та неоднозначного досвіду з акцентом на спільну відповідальність за минуле;

- формувати наратив війни як багатогранну, нелінійну розповідь про особистісну драму та трагедію народів і культур, що враховує різні інтерпретації історичних подій;

- висвітлювати драматичні події війни з позиції загальнолюдських цінностей: солідарності, поваги, емпатії, взаєморозуміння, свободи та громадянської відповідальності;

- відображати перебіг війни на території України, у Європі та світі у континуумі інтегрованого вивчення історії України та всесвітньої історії.

Отже, проведене дослідження підтверджує, що впровадження компетентнісного та інтерактивного підходу до викладання тематики Другої світової війни сприяє формуванню у старшокласників критичного мислення, історичної компетентності, громадянської позиції та національної свідомості. Використання комплексного методичного забезпечення та дидактичних матеріалів дозволяє реалізувати освітні цілі курсу «Історія України» в 10 класі, підвищити ефективність навчального процесу та забезпечити формування у школярів цілісного та багатовимірного уявлення про одну з найважливіших сторінок національної та світової історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Нормативно-правові джерела

1. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>
4. Державний стандарт базової середньої освіти 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>
5. Постанова КМУ від 03. 11. 1993 р. № 896 «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»)). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>
6. Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>
7. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ: МОН України, 2016. 35 с.
8. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. Київ: «К.І.С.», 2003. 296 с.

ІІ. Опубліковані документи та матеріали

9. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / укл. О. О. Любар; за ред. В. Кременя. К.: Знання, 2005. 767 с.
10. Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. Т.: 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-і роки). Кн. 1. / Гол. ред. Ю. Ю. Кондуфор. Київ: Наукова думка, 1979. 390 с.

11. Культурне будівництво в УРСР. Найважливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду: збірник документів у 2 т. / ред. О. В. Килимник. Київ: Держполітвидав, 1961. Т. 2: червень 1941–1960 рр. 665 с.
12. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Кн. 2 / Підгот. Я. Лялька, Р. Коритко, М. Онишкевич та ін. Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. 664 с.
13. Літопис УПА. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Документи і матеріали / Упоряд.: Ю. Черченко, О. Вовк. Київ-Торонто: «Літопис УПА», 2001. 652 с.
14. Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 1 / Упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. 578 с.
15. Україна в Другій світовій війні у документах / Упоряд. В. Косик. Львів: [б.в.]. Т. 3: Збірник німецьких архівних матеріалів (1942-1943). 1999. 382 с.
16. Хрестоматія з новітньої історії України (1917-1945 рр.): Навчальний посібник для 10 класу середньої школи Падалка С., Панченко П.П., Теплоухова Н., Турченко Ф.Г. Видавництво К.: Генеза, 1998, 400.

III. Монографії, методичні посібники, наукові статті

17. Quality history education in the 21st century – Principles and guidelines. URL: <https://rm.coe.int/prems-108118-gbr-2507-quality-history-education-web-21x21/16808eace7>
18. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. Київ: Дух і Літера, 2005. 584 с.
19. Бажан О. Радянізація західних областей України в другій половині 1940 – початку 1950-х років: наслідки в національно-культурній сфері. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст.* 2007. Вип. 12. С. 340–356.
20. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
21. Баханов К. О. Навчання історії в школі під кутом зору компетентнісного підходу: посібник для вчителя. Х.: «Основа». 2012. 127 с.

22. Бігун Г., Шапран Д. Етапи формування української національної ідеї: історико-філософський аспект. *Інтелект. Особистість. Цивілізація: тематичний збірник наук. праць із соціально-філософських проблем / редкол.: О. О. Шубін (голов.)* Донецьк: ДонНУЕТ, 2003. С . 197–203.
23. Біла С., Лозинська І., Вовк Л. Теоретико-методичні засади вивчення історії повсякдення Дрогобиччини (1944–1953 рр.) у старшій школі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького ДПУ імені Івана Франка. Серія Історія*. 2021. № 7/49. С. 13–53.
24. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Київ: Либідь–Військо України, 1994. Кн. 2. 684 с.
25. Білодід І. На шляху перебудови школи. Київ: Радянська школа, 1959. 81 с.
26. Буряк В. К. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра. *Рідна школа*. 2001. № 9. С. 49–51.
27. Війна і міф. Невідома Друга світова, 1939–1945 / І. Бігун, С. Бутко, В. В'ятрович [та ін.]; Український інститут національної пам'яті. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2024. 272 с.
28. Власов В. С., Кульчицький С. В., Панарін О. Є. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2023. 312 с.
29. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / редкол. Ю. Ю. Сливка та ін. К.: Наукова думка, 1989. 488 с.
30. Гаврилюк Ж. М. Методика реалізації культурологічного змісту в курсі історії України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 3. С. 1-8.
31. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Ранок, 2018. 240 с.
32. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України. 10 клас: зошит для оцінювання результатів навчання. Харків: Ранок, 2019. 56 с.
33. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 375 с.

34. Гончарова О. С. Формування громадянської та соціальної компетентності учнів на уроках історії. *Історія та правознавство*. 2020. № 7/9. С. 29–33.
35. Грицюк В., Лисенко О., Пастушенко Т. Друга світова в контексті російсько-української війни: основні наративи й перспективи дослідження. *Український історичний журнал*. 2024. № 4. С. 5.
36. Грищенко М. М. Народна освіта в західних областях Української РСР. К.: Рад. школа, 1960. 158 с.
37. Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. 5–9 клас. Посібник для вчителя / Рафальська М., Боярчук О., Герасим Н. та ін. Х.: Вид. група «Основа», 2017. 136 с.
38. Давидюк Р. П., Старжець В. І. Організація дослідницького навчання в процесі професійної підготовки майбутніх вчителів історії. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2024. № 2. С. 56–62.
39. Дмитренко К. А., Коновалова М. В., Семиволос О. П., Бекетова С. В. Звичайні форми роботи – новий підхід: розвиваємо ключові компетентності: метод. посіб. Х.: ВГ «Основа», 2018. 119 с.
40. Доротюк В., Левченко Ф., Рогоза, В. Науково-методичне забезпечення підготовки вчителя до реалізації компетентнісно орієнтованого навчання. *Проблеми сучасного підручника*. 2021. № 27. С. 78–89.
41. Друга світова війна в історичній пам'яті України: за матеріалами Українського інституту національної пам'яті / упоряд. Л. Герасименко, Р. Пилявець; редкол.: І. Юхновський, Л. Герасименко, В. Гриневич [та ін.]. Київ; Ніжин: Лисенко М. М., 2010. 247 с.
42. Друга світова війна на уроках історії в школі: інтерактивний онлайн-посібник / Т. Бабенко, Н. Голосова, В. Дяків, П. Кендзьор, О. Козорог, Всеукр. асоц. викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба»; За заг. ред. Петро Кендзьор. Львів: Панорама, 2017. 114 с.
43. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. Пошетун. Київ: [Б. в.], 2007. 141 с.

44. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. пр / за наук. ред.: Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. Київ: Арт Книга, 2015. 335 с.
45. Занюк С. С. Психологія мотивації. Київ: Либідь, 2002. 304 с.
46. Зелінська Є. І. Національна самосвідомість та фактори її формування. *Філософські проблеми гуманітарних наук (Збірка наукових праць)*. 2009. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11405.html>
47. Зубань О. К. Боротьба комуністичної партії України за розвиток народної освіти та підготовку кадрів для народного господарства (1945–1952). Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. 232 с.
48. Зязюн. І. А. Освітні технології у вимірах педагогічної рефлексії. *Світло*. 1996. № 1. С. 4–9.
49. Інформаційні матеріали / Вчителям. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam>
50. Історія Голокосту: освіта та пам'ять. Посібник для вчителя. Вид. 3-тє, випр. К.: Український центр вивчення історії Голокосту, 2018. 124 с.
51. Кашкарьов Г. В. Методика викладання правознавства в школі в опорних схемах і таблицях. Х.: Основа, 2011. 64 с.
52. Кінд-Войтюк Н. Сучасний вчитель історії та інформаційно-комунікаційна компетентність на уроках у Новій українській школі. *Літопис Волині*. 2021. Вип. 24. С. 103–107.
53. Кісь О.Р. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 159-172.
54. Коваль М. В. Україна в Другій світовій війні і Великій вітчизняній війні (1939-1945 рр.). К.: «Альтернативи», 1999. 366 с.
55. Колісник-Гуменюк Ю.І. Історія України та української культури: Інтерактивні методи навчання. Навчально-методичний посібник. Львів: Простір-М, 2023. 73 с.
56. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: «К.І.С.», 2004. 112 с.

57. Костюк І. А. Практичні заняття з історії як засіб розвитку критичного мислення та дослідницьких навичок учнів. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання*. 2014. № 1. С. 6–8.
58. Крицька Л. В. Громадянське виховання учнів у світлі Конституції України. *Рідна школа*. 1997. № 3–4. С. 29–33.
59. Кришмарел В., Малієнко Ю., Мацейків Т., Ремех Т. Актуальні питання компетентісно орієнтованої методики навчання історії та громадянської освіти в ліцеї: методичний посібник. К.: Конві Прінт, 2021. 334 с.
60. Кузіна К. Як агітаційно-пропагандистські кампанії легітимізували державний терор проти українців? *За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі* / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2022. Книга 2. С. 1190–1203.
61. Левченко Ф. Г. Сучасне навчально-методичне забезпечення: головний інструмент формування змісту STEM-освіти в гімназії. *Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу: збірник тез доповідей*. К.: Педагогічна думка, 2022. С. 220–223.
62. Липецький О. П. Особливості формування пізнавальної самостійності підлітків у процесі дослідницької діяльності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2010. Вип. 14. Кн. 2. С. 416–425.
63. Лисенко О. Є., Пастушенко Т. В. Сучасний дискурс Другої світової війни крізь призму публікацій «Українського історичного журналу» останнього десятиліття. *Український історичний журнал*. 2017. № 6. С. 140.
64. Лисенко О., Пастушенко Т. «Велика Перемога» у «Великій Вітчизняній війні» як радянсько-російський колоніальний проєкт. *Український історичний журнал*. 2025. Число 2. С. 60.
65. Малахова С., Апалькова Т., Фокіна Н. Розвиток соціальної та громадянської компетентностей старшокласників засобами телекомунікаційних проєктів. *Рідна школа*. 2013. № 12. С. 61–65.

66. Малярчук О. Тоталітаризм проти західноукраїнського села. Івано-Франківськ: МістоНВ, 2008. 228 с.
67. Марущак О. М. Поняття компетентності у педагогічній діяльності. *Креативна педагогіка: наук.-метод. журнал*. 2016. Вип. 11. С. 97–108.
68. Мацейків Т. І. Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. Вип. 75(Т.1). С.132–136.
69. Мисан В. О. Принципи змісту шкільного курсу історії України як дидактична проблема *Проблеми дидактики історії*. 2017. Вип. 8. С. 49-56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prdist_2017_8_7
70. Молоткіна В. Історичні документи як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. № 16. С. 107–129.
71. Мороз І. В. Використання історичних джерел у навчанні історії в старшій школі: стан та перспективи. *Інноваційна діяльність педагога в умовах реформування освітньої галузі: з досвіду впровадження ідей Нової української школи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, Херсон, 10 червня 2020 р. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2020. Ч. І. С. 148–151. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721140>*
72. Мороз П. В., Мороз І. В. Формування дослідницької компетентності засобами сучасного шкільного підручника історії. *Проблеми сучасного підручника*. 2020. Вип. 24. С. 141–162.
73. Мороз П. Історична предметна компетентність учнів старшої школи: визначення та складники. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719398/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B7%20%D0%9F..pdf>
74. Навчально-методичне забезпечення освітніх компонентів: довідник для пед. та наук.-пед. працівників / уклад. Н. М. Савельєва. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. 80 с.

75. Настільна книга молодого вчителя історії та правознавства / Уклад. І. П. Нікітіна, О. В. Галегова, Ю. О. Нікітін. Х.: Ранок, 2010. 256 с.
76. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. *Стратегії реформування освіти в Україні*. 2003. С. 13–41.
77. Пам'ять про Другу світову війну: переможці та переможені: збірник наукових праць / за загальною редакцією доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Кудряченка А.І. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2023. 200 с.
78. Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр. Львів: Часопис, 2012. 592 с.
79. Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Київ; Ніжин: Лисенко М. М., 2010. 591 с.
80. Педагогіка. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. І. Прокопенко, В. Гриньової, О. Іонової та ін. Х.: Фоліо, 2015. 572 с.
81. Пишко О. Л. Інтерактивні методи навчання як спосіб розвитку творчих здібностей учнів на уроках історії та правознавства. *Народна освіта*. URL: http://narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2257
82. Полякова В. Я. Зміст і сутність самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи. *Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць*. 2012. Вип. 34. С. 208–215.
83. Полянський П. POST SCRIPTUM: актуальні матеріали до підручників з історії: навч. посіб. для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. К. Грамота, 2016. 96 с.
84. Пометун О. І. Предметна компетентність учнів у процесі навчання історії. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання*. 2015. № 2. С. 56–58.
85. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: метод. посіб. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

86. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2005. 328 с.
87. Практичні заняття з історії в основній школі: методичний посібник / О. І. Пометун, Н. М. Гупан. К.: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 160 с.
88. Присяжнюк К. Ф. Новий етап в розвитку радянської школи на Україні. Київ: Радянська школа, 1966. 155 с.
89. Про круглий стіл «Друга світова війна в підручниках історії. Аналіз тенденцій та пропозиції». URL: <https://cdvr.org.ua/22742/2014/05/13/>
90. Радянські репресії в Західній Україні у 1939–1953 рр.: колективна монографія за ред. О. Каліщук, Л. Стрільчук, О. Разиграєва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 414 с.
91. Ржепецький Л. А. Формування національної свідомості школярів у процесі вивчення культури українського народу на уроках історії: навч.-метод. посібник. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. 40 с.
92. Родигіна І. В. Компетентнісно-орієнтований підхід до навчання. Х.: Основа, 2005. 96 с.
93. Санцевич А. В. Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії. Київ: Наукова думка, 1967. 252 с.
94. Синявська, Л. І. Використання методу усної історії при вивченні теми «Україна в роки Другої світової війни. Остарбайтери» у шкільному курсі «Історія України». *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. 2017. № 4. С. 134-136.
95. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. К.: Наукова думка, 2000. 680 с.
96. Снайдер Т. Криваві землі: Центрально-Східна Європа між Гітлером і Сталіним. *Сучасні дискусії про Другу світову війну: Зб. наук. статей*. Київ, 2012. С. 19–27.
97. Сологуб А. І. Теорія і практика навчання творчо обдарованих старшокласників: монографія. Київ: Інфосистем, 2010, 164 с.

98. Сорока Ю. М. Населення західноукраїнських земель: етнополітичний та демографічний вимір (1939–1950-ті роки) К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 415 с.
99. Старєва А. М. Методика навчання історії: особистісно орієнтований підхід: навч.-метод. посібн. Миколаїв: Іліон, 2007. 152 с.
100. Старжець В. І. Методика використання формувального оцінювання на уроках історії. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наук. праць мол. вчених Дрогобицького ДПУ ім. І. Франка*. 2023. Вип. 64. Том 2. С. 317–322.
101. Старжець В. І. Практичні заняття на уроках історії України як важливий чинник формування історичної пам'яті старшокласників. *Політика пам'яті: досвід Європи для України. Матеріали I Міжнародної наукової конференції 17–18 листопада 2023 р., м. Запоріжжя*. Запоріжжя: ЗНУ, 2023. С. 164–168.
102. Старжець В. І., Левдер А. І. Сучасні підходи до формування громадянської компетентності учнів на уроках історії України в 10–11 класах. *Вісник науки та освіти (Серія «Педагогіка»)*. 2024. № 6(24). С. 944–956.
103. Сухомлинський В. О. Розумова праця і зв'язок школи з життям / В. О. Сухомлинський *Вибрані твори: в 5 т. / редкол.: О. Г. Дзеверін (голова) та ін.* Київ: Радянська школа, 1977. С. 53–69.
104. Сучасні дискусії про Другу світову війну: збірник наук. ст. та виступів укр. і зарубіжних істориків / Г. Бекірова, К. Беркгоф, О. Будницький [та ін.]; упоряд.: Я. Грицак, П. Кендзьор, С. Турканик. Львів: ЗУКЦ, 2012. 224 с.
105. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчанні історії. Х.: «Основа», 2012. 93 с.
106. Терно С. О. Розвиток критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії. Запоріжжя: ЗНУ, 2011. 275 с.
107. Ткачова Н. О. До питання гендерного аналізу змісту шкільних підручників. *Проблеми сучасного підручника*. 2015. Вип. 15(2). С. 284–289.

108. Тоталітарна пропаганда. Уроки української історії XX-XXI ст. Посібник для вчителів та учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів. / Автор. колектив: П. Кендзьор, Л. Махун, Е. Ситник. 2024, 68 с.
109. Трембальська Б. Сутність і структура поняття «громадянська свідомість майбутніх педагогів». *Збірник студентських наукових праць МЕНУ ім. акад. С. Дем'янчука*. 2018. № 2(10). С. 84–89.
110. Тягло О. Критичне мислення – освітня інновація доби демократично орієнтованих трансформацій суспільства. *Вісник програми шкільних обмінів*. 2006. № 28. С. 7–10.
111. Удод О. Історія повсякденності: питання методології та історіографії. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*. 2010. Кн. 1 (1–2). С. 17-39.
112. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідності до вимог нових державних освітніх стандартів / Укл. Н. Степанова. Черкаси, Черкаський ОППО. 2014. 44 с.
113. Шалашна Н., Дегтяр, К. Змістовні аспекти викладання історії Другої світової війни у вищій школі. *Молодий вчений*. 2019. 9 (73). С. 406-409.
114. Шаповал Ю. Друга світова війна: викладання, дослідження, маніпулювання. URL: <https://zn.ua/ukr/HISTORY/druga-svitova-viyna-vikladannya-doslidzhennya-manipulyuvannya-.html>
115. Шеремет М. Як формувати критичне мислення на уроках історії? *Педагогічні технології*. 2003. Т. 6. № 4. С. 133–136.
116. Шило М. А. «Україна в роки Другої світової війни» в шкільному курсі історії та завданнях ЗНО: порівняльний аналіз: кваліфікаційна робота магістра спеціальності 014 «Середня освіта (Історія)» / наук. керівник Г. Ф. Турченко. Запоріжжя: ЗНУ, 2023. 65 с.
117. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
118. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30-50-ті роки XX століття: (Історико-політологічний аспект). Луцьк: Надстир'я, 1995. 171 с.